ความสุขในผญาภาษิตผ่านกรอบคิดของนักเศรษฐศาสตร์ความสุข
Happiness in Phayapasits from the Perspective of Happiness Economist

จารุณี วงศ์ละคร
Jarunee Wonglakorn
ภาควิชาปรัชญาและศาสนา
Department of Philosophy and Religions
คณะมนุษยศาสตร์
Faculty of Humanities
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University

บทคัดย่อ

โดยธรรมชาติมนุษย์มีเจ้านายคือความทุกข์กับความสุข แต่คนอีสานที่พบในผญาภาษิตหรือภาษิตอีสานถูกความทุกข์ปกครอง วิถีชีวิตของคนอีสานเป็นกระบวนการบรรเทาความทุกข์มากกว่ามุ่งแสวงหาความสุข ชีวิตที่มีความสุขเป็นผลพลอยได้จากการทำให้ความทุกข์คลายลง เมื่อมองความสุขผ่านกรอบคิดของนักเศรษฐศาสตร์ความสุขทำให้พบว่านักคิดจากสองสังคม คือ สังคมชาวนาอีสานซึ่งยากจน กับสังคมอุตสาหกรรมของประเทศร่ำรวย ซึ่งต่างกันทั้งมิติด้านเวลาและวัฒนธรรม แต่กลับเห็นตรงกันว่า “เงิน” เป็นปัจจัยช่วยให้คลายทุกข์ แต่ไม่ใช่ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชีวิตมีความสุข ถ้าต้องการความสุขก็ต้องมีปัจจัยอื่นอีก นั่นคือ มีความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัวและมีค่านิยมที่ดี แล้วยังจำเป็นต้องมีปัจจัยอื่นเสริมด้วย ได้แก่ การทำงานที่มีคุณค่า การมีสังคมและเพื่อนฝูง มีสุขภาพดี มีอิสระในชีวิต

คำสำคัญ: ความสุข; เศรษฐศาสตร์ความสุข; ผญาภาษิต

Abstract

Nature has placed mankind under the governance of two sovereign masters, pain and pleasure. But Isan people, as found in Phayapasits or Isan proverbs, were governed by pain. Isan's way of life is the process of diminishing their pains rather than happiness cultivation. A happy life is a by-product of decreasing suffering. Analyzing and interpreting the concept of happiness from the perspective of Happiness Economist, it is found that the thinkers from different social backgrounds, e.g., one from Isan peasant society, another from industrial society of affluent country, both agree in principle that money is a factor to decrease suffering yet is not a necessary condition to make one happy life. In order to make one's life happy, they propose another important factor to be applied in life, i.e., to have a good relationship among family members, to have right value. Other supportive factors are to have good and beneficial work, to be in a good community and with good friends, to have good health and to have freedom in life.

Keywords: Happiness; Happiness; Economy; Isan Proverbs

1. ความนำ

คนส่วนใหญ่ยอมรับว่าความสุขเป็นสิ่งดีและเป็นสุดยอดปรารถนา แต่ถ้าเห็น "ความสุข" ไม่ชัด หรือไม่รู้ว่าอะไรทำให้มีความสุขก็อาจได้ลิ้มรสทุกข์แทน เป็นต้นว่า ถ้ามองแคบๆ ว่าความสุขคือความร่ำรวยและความร่ำรวยก็คือความสุข ดังคติ "งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข" ทั้งชีวิตก็จะหมกมุ่นอยู่กับการหาเงิน และใช้ชีวิตแบบหนูวิ่งแข่ง (rat race archetype) ยอมทนทุกข์ ณ ปัจจุบัน และเฝ้าฝันรอความสุขที่จะมาในอนาคตหลังจากมีเงินมากแล้ว ยิ่งถ้าเห็นเพียงความสะดวกสบาย ความเพลินพอใจจากการเสพสิ่งต่างๆ ว่าคือความสุข ก็จะพบความทุกข์ได้บ่อย เพราะเป็นเรื่องยากที่จะมีความเพลินพอใจได้ตลอด แม้เป็นผู้มีต้นทุนสูงทางเศรษฐกิจและสังคม อยากได้อะไรก็ได้ อยากมีอะไรก็มี แต่การได้ทุกสิ่งมาง่ายก็นำมาซึ่งความไร้รสชาติ เอียนจากความรู้สึกชิน และหมดความตื่นเต้น ขณะที่บางคนก็เห็นต่างออกไปว่าความสุขคือความปีติอิ่มใจ สละได้ทุกสิ่ง เป็นเรื่องภายในที่มุ่งไปสู่ความสะอาด สว่าง สงบ เป็นวิมุติสุข คนที่คิดและทำแบบนี้ถูกยึดถือว่าเป็นอริยชน จึงทำให้ปุถุชนซึ่งยังมีกิเลสรู้สึกว่าเป็นเรื่องยากที่จะเข้าถึงความสุขได้

ท่ามกลางความเห็นต่าง มีความเห็นหนึ่งที่ปุถุชนเข้าถึงได้ง่าย คือ เห็นว่าความสุขหมายถึงการเป็นอยู่ที่ดี (well-being) มีปัจจัยเลี้ยงชีพเพียงพอ ไม่ต้องร่ำรวยล้นฟ้า ขอเพียงได้กินอิ่มอร่อย นอนหลับฝันดีท่ามกลางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ดี แม้ต้องเผชิญความทุกข์ ไม่สนุกสะดวกสบายบ้าง ก็รับได้และจัดการกับใจของตัวเองได้ จะเห็นว่า "ความสุข" ในมุมมองนี้ตรงกับแนวคิดของคนอีสานโบราณที่พบในผญาภาษิต และที่น่าสนใจคือมีความสอดคล้องกับแนวคิดของคนยุคใหม่ในสังคมอุตสาหกรรมของประเทศที่ร่ำรวยทางฝั่งตะวันตก โดยเฉพาะนักเศรษฐศาสตร์ความสุขที่ชื่อ ริชาร์ด เลยาร์ด ซึ่งจะได้แสดงให้เห็นต่อไป

2. มองความสุขจากมุมของนักเศรษฐศาสตร์ความสุข

การแสวงหาความสุขที่ให้ความสำคัญกับเงินตราว่าเป็นปัจจัยทำให้มีความสุขได้ถูกตั้งคำถามและนำไปสู่การศึกษาเพื่อหาคำตอบ ดังเช่น อีสเตอร์ลิน (Richard A. Easterlin) นักเศรษฐศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยเซาเทิร์นแคลิฟอร์เนีย ได้ศึกษา

วิเคราะห์ข้อมูลข้ามเวลา ทำให้พบว่ารายได้ที่เพิ่มขึ้นมิได้ทำให้ความสุขเพิ่มขึ้น ข้อค้นพบนี้เรียกว่า "Happiness Paradox" ซึ่งแปลว่า "ข้อขัดแย้งเรื่องความสุข" บางทีเรียกว่า "Easterlin's Paradox" ตามชื่อของอีสเตอร์ลีน ที่เป็นผู้ค้นพบ (ปราณี ทินกร, 2553: 155)

แนวคิด "ข้อขัดแย้งเรื่องความสุข" ได้จุดประกายให้ริชาร์ด เลยาร์ด (Richard Layard: 1934-?) นักเศรษฐศาสตร์แห่งสำนักเศรษฐศาสตร์และการเมืองของลอนดอน (London School of Economics And Political Science: LSE) หันมาสนใจมิติใหม่เรื่องความสุข ซึ่งรู้จักกันในชื่อ "เศรษฐศาสตร์ความสุข"(Happiness Economy) ที่บูรณาการศาสตร์หลายสาขา ทั้งเศรษฐศาสตร์ แพทยศาสตร์ สังคมวิทยา จิตวิทยา ปรัชญาเข้าด้วยกัน เป้าหมายของการศึกษาเพื่อหาคำตอบว่า **ทำไมความสุขไม่เพิ่มขึ้น** ทั้งที่ *"เรามีอาหาร เสื้อผ้า รถราที่มากขึ้น มีบ้านหลังใหญ่ขึ้น ในบ้านมีเครื่องทำความร้อนมากขึ้น มีวันหยุดพักผ่อนในต่างประเทศมากขึ้น ชั่วโมงทำงานในแต่ละสัปดาห์น้อยลง ได้ทำงานสบายๆ ดีๆ และน่าทำมากขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นสุขภาพเราก็ดีขึ้นมาก"* (Layard, 2011: 3-4)

เลยาร์ดเห็นว่าทุกวันนี้ศีลธรรมถดถอย คนเห็นแก่ตัวและหมกมุ่นอยู่กับการกอบโกย ด้วยคิดว่ามันจะนำไปสู่ความสุข แต่ผลจากการศึกษากลับพบว่าประเทศที่ประชากรมีรายได้เฉลี่ยเพิ่มขึ้นมากกว่า 20,000 ดอลลาร์ ไม่ได้เป็นการประกันว่าจะทำให้มีความสุขเพิ่มขึ้นสมอไป (Layard, 2011: 34-35) ที่เป็นดังนี้ก็เพราะคนมีวิธีคิดที่น่าปวดหัว คือ ไม่มองรายได้ที่แท้จริงของตน แต่ไปเปรียบเทียบกับคนอื่น นอกจากนี้ยังเป็นเรื่องทางจิตวิทยา คือ มีการปรับตัวจนรู้สึกชิน เลยหมดความตื่นเต้น จึงไม่รู้สึกเป็นสุขอีกต่อไป

เลยาร์ดได้เสนอแนวคิดเรื่องความสุขผ่านบทความและหนังสือ "Happiness: Lessons From A New Science" แนวคิดนี้ได้รับการสานต่อโดยรัฐบาลอังกฤษ โดย เดวิด คาเมรอน (David Cameron) ประกาศให้ "การเป็นอยู่ที่ดี" (Well-Being) เป็นเป้าหมายหลักในการดำเนินงานของรัฐบาล และใช้ GWB (General Well-Being) เป็นตัวชี้วัดความเจริญของประเทศแทนการใช้จีดีพี (GDP: Gross Domestic Product) (http://cep.lse.ac.uk/textonly_new/staff/layard/pdf/Layard25) แนวคิดของ เลยาร์ด มีความน่าสนใจ ผู้เขียนจึงขอนำเสนอโดยสังเขป ดังนี้

2.1 ความหมายและธรรมชาติของความสุข

เลยาร์ดเห็นว่า "ความสุข" คือการรู้สึกดี เช่น ความเบิกบานใจ ส่วนความทุกข์ (unhappiness) คือการรู้สึกไม่ดี (feeling bad) เช่น ความเจ็บปวด ความเศร้าหมองหดหู่ซึ่งคนต้องการหลีกหนี ความสุขเป็นสิ่งดีที่สุดเพราะเป็นเหตุให้สุขภาพดี มีอายุยืน ปัจจัยสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีความสุขเป็นปัจจัยเดียวกับที่ทำให้เผ่าพันธุ์ของเราดำรงอยู่มาได้ถึงทุกวันนี้ (Layard, 2011: 12, 23-24)

แนวคิดเรื่องความสุขของเลยาร์ดได้แรงบันดาลใจมาจาก เบนทัม (Jeremy Bentham; ค.ศ. 1748-1832) นักประโยชน์นิยมชาวอังกฤษแห่งยุคแสงสว่างทางปัญญา (the Enlightenment) ในศตวรรษที่ 18 ที่เชื่อว่าการกระทำทุกอย่างของมนุษย์มีจุดมุ่งอยู่ที่ความสุขและหลีกหนีจากความทุกข์ ดังคำกล่าวที่ว่า "*โดยธรรมชาติมนุษย์ตกอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของนายผู้มีอำนาจเต็มสองนาย คือ ความทุกข์ (pain) และความสุขสบาย (pleasure) เราจะคิด พูด ทำอะไร ก็ล้วนเป็นไปเพราะคำบัญชาของนายทั้งสองนี้*" (Bentham, 1964: 148) แนวคิดของเบนทัมสอดคล้องกับปราชญ์กรีกผู้เรืองนาม เช่น อริสโตเติล (Aristotle: 384-322 ก่อน ค.ศ.) ที่คิดว่าความสุขเป็นความหมายและเป้าหมายของชีวิต เป็นสิ่งดีที่สุด สูงส่งที่สุด และเบิกบานใจมากที่สุดในโลก เอพิคิวรัส (Epicurus: 341-270 ก่อน ค.ศ.) ก็คิดว่าเราต้องฝึกปฏิบัติสิ่งที่ทำให้เกิดความสุขเพราะถ้ามีสิ่งนี้เราจะมีทุกสิ่ง แต่ถ้าขาดไปเราก็จะทำทุกสิ่งเพื่อให้ได้มันมา (มาติเยอ ริการ์, 2551: 51)

"ความสุข" ในทัศนะของเลยาร์ดที่รับมาจากเบนทัมนั้น ครอบคลุมทั้งความสุขทางกายที่ได้กินได้ดื่มและความรื่นรมย์จากการอ่านหนังสือ ฟังดนตรี ซึ่งเป็นความรื่นรมย์ขั้นสูง (superior pleasure) และความสุขภายในที่เกิดจากการมีความเมตตากรุณาแก่ผู้อื่น ดังข้อความในจดหมายที่เบนทัมเขียนอวยพรวันเกิดลูกสาวของเพื่อนซึ่งเลยาร์ดยกมาอ้างอิง ความว่า "*และเมล็ดพันธุ์แห่งความหฤหรรษ์ทุกเมล็ดที่เธอหว่านในจิตใจผู้อื่น เธอจะได้เก็บเกี่ยวในจิตใจของเธอเอง ขณะที่ความโศกเศร้าที่เธอถอนจากความคิดและความรู้สึกของเพื่อนร่วมโลก จะถูกแทนที่ด้วยความสงบและความรื่นรมย์อันงดงามในวิหารแห่งจิตวิญญาณของเธอ*" (เลยาร์ด, 2550: 266-267)

2.2 ปัจจัยหลักที่มีผลต่อความสุข

ผลจากการศึกษาค้นคว้าทำให้ ริชาร์ด เลยาร์ด พบปัจจัยหลักที่ทำให้คนมีความสุข 7 ประการ ดังนี้

2.2.1 **ความสัมพันธ์ในครอบครัว** (family relationships)

นี้คือปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้คนมีความสุข โดยเฉพาะคนในสังคมที่มั่งคั่ง การแต่งงานทำให้คนมีความสุขมากขึ้น แม้ว่าปีแรกผ่านไปแล้วความเคยชินคืบคลานเข้ามาทำให้ความสุขลดลง แต่ก็ยังคงสุขกว่าก่อนแต่งงานอยู่ดี ความสุขของสามีภรรยาจะเพิ่มขึ้นเมื่อมีลูก เลยาร์ดระบุว่า การแต่งงานมีประโยชน์ทางเศรษฐกิจและก่อให้เกิดความสุข "*คือมีความสัมพันธ์ทางเพศบ่อยกว่าและน่าพึงพอใจมากกว่าคนที่แต่งงานแล้วมีสุขภาพดีกว่าและอายุยืนกว่า...และแน่นอนว่ามีความสุขมากกว่าด้วย*" (เลยาร์ด, 2550: 80)

แต่ถ้าความสัมพันธ์ไม่ดีจะเกิดทุกข์มากมาย การหย่าร้างทำให้ความสุขลดลงมากกว่าการเสียรายได้ ทั้งก่อเกิดความทุกข์แก่ลูกและคนอื่นที่อยู่รอบข้าง โดยเฉพาะกับลูกๆ นั้น การหย่าร้างของพ่อแม่หรือการเกิดมาท่ามกลางความขัดแย้งหรือเกิดมาแล้วไม่เป็นที่ต้องการ ย่อมเป็นรอยแผลในใจอย่างยากจะเยียวยา เขาระบุว่า "*มีอะไรไม่กี่อย่างที่เลวร้ายสำหรับเด็กมากกว่าการเกิดมาเมื่อพ่อแม่ไม่ต้องการ*" (เลยาร์ด, 2550: 203) เด็กที่พ่อแม่หย่าร้างมีโอกาสเป็นผู้ใหญ่ที่ซึมเศร้ามากกว่าเด็กที่พ่อแม่อยู่ด้วยกันสองเท่า อย่างไรก็ตาม ถ้าความขัดแย้งนั้นรุนแรง พ่อแม่ควรแยกทางกันไปเลยดีกว่าทนอยู่ด้วยกัน (Layard, 2011: 60-61)

เลยาร์ดเตือนว่า ความรักที่สุดแสนโรแมนติคระหว่างชายหนุ่มหญิงสาวแม้เป็นความรู้สึกที่งดงามแต่ไม่ค่อยเป็นธรรม ไม่ค่อยมีเหตุผล ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ปกติ แต่พร้อมที่จะโอนเอนไปตามความต้องการของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เหมือนการทำสงครามที่ฆ่ากันได้ เชลยหรือสายลับก็โกหกหลอกลวงได้ ดังคำกล่าวที่ว่า "*ทุกอย่างเป็นธรรมในสงครามและความรัก* " (all's fair in love and war) (Layard, 2011: 179)

2.2.2 **สถานการณ์ทางด้านการเงิน** (finance situation)

เงินเป็นปัจจัยสำคัญต่อการใช้ชีวิต โดยเฉพาะชีวิตคนจน ริชาร์ด เลยาร์ด ชี้ว่า "*ความสุขอันเกิดจากรายได้ที่มากขึ้นจะยิ่งใหญ่ที่สุดหากคุณเป็นคนจน และระดับของความสุขนั้นจะลดน้อยลงเรื่อยๆ ผกผันกับความรวย... รายได้จะมีผลต่อความสุขมากที่สุดในประเทศที่ยากจนที่สุด...ประเทศที่ร่ำรวยกว่าจะมีความสุขกว่า... รายได้ที่เพิ่มขึ้นมีคุณค่าอย่างยิ่งเมื่อรายได้นั้นช่วยยกระดับชีวิตของคนให้พ้นผ่านความยากจนทางกายภาพไปได้*" (เลยาร์ด, 2550: 41)

แต่ปัญหาคือเกิดการเปรียบเทียบทางสังคมและแข่งขันกันรุนแรงด้านสถานะ ทำให้ความสุขไม่เพิ่มขึ้นตามการเพิ่มขึ้นของรายได้ ชีวิตที่มีความสุขไม่ได้ขึ้นอยู่กับรายได้ที่ตนได้รับ เลยาร์ดบอกว่า "*การที่รายได้ของคนอื่นเพิ่มขึ้นเป็นการบั่นทอนความสุขของคุณเองได้*" (เลยาร์ด, 2550: 56) ซึ่งบ่งชี้ว่าคนเราช่างมีวิธีคิดที่ทำร้ายตนเองได้อย่างน่าเศร้า

ผู้เขียนคิดว่าความสุขไม่ได้ขึ้นอยู่กับการ "มี" เงินเท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับวิธี "หา" ที่ชอบธรรม และ "ใช้" ให้เกิดประโยชน์ต่อตนและคนอื่น รวมถึงขึ้นอยู่กับการให้คุณค่าแก่เงินอย่างถูกต้อง ตลอดจนรู้จักจัดการกับใจของเราให้รู้สึกพลอยยินดีเมื่อเห็นคนอื่นได้ดีมีสุข มิใช่ไปริษยาเขาจนเผาใจเราให้ร้อนรุ่ม

2.2.3 **การงาน** (works)

การทำงานช่วยให้มีรายได้และเพิ่มความหมายให้ชีวิต การว่างงานจึงมิได้มีผลเพียงทำให้รายได้ลดแต่ยังลดความสุขลงด้วย ซึ่ง "*ความสุขที่ลดลงนั้นเป็นเพราะการสูญเสียตัวงานมากกว่าการสูญเสียรายได้...และ...อัตราการว่างงานที่สูงขึ้นมีผลต่อความสุขของทุกคนรวมถึงคนที่มีงานทำด้วย*" (เลยาร์ด, 2550: 80-81) เลยาร์ดจึงเสนอให้ลดอัตราการว่างงานให้ได้ การทำงานต้องมีความชอบหรือมีใจรักงาน ยิ่งได้มีส่วนในการออกแบบและควบคุมงานจะยิ่งทำให้ชีวิตมีความหมายและมีความสุข การทำงานแบบซังกะตายหรือจำใจ ก็เหมือนตายไปแล้วครึ่งตัว ดังพบว่าข้าราชการชาวอังกฤษไม่ว่าระดับใดที่ทำงานแบบซ้ำซากที่สุด จะมีอัตราการเกิดเส้นเลือดอุดตันเร็วที่สุดด้วย

การทำงานที่ไม่มีเงินตอบแทนแต่มีคุณค่าต่อสังคม และทำด้วยจิตอาสา ก็ทำให้มีความสุขที่ยิ่งใหญ่ได้ ดังข้อเสนอที่ว่า "*ถ้าเราต้องการมีความสุขแท้ก็จำเป็นต้องมีแนวคิดเรื่องประโยชน์ของส่วนรวม ซึ่งทุกคนต้องร่วมสร้างให้เกิดขึ้น...นี้คือแนวคิดของหลักมหสุขนั้นเอง*" (Layard, 2011: 5)

2.2.4 **สังคมและเพื่อนฝูง** (community and friends)

ชีวิตมนุษย์เป็นชีวิตทางสังคมจึงมีความต้องการสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์ของมนุษย์มีบทบาทในการกำหนดอัตลักษณ์และให้ความหมายแก่ชีวิต สิ่งบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ที่ดีคือมิตรภาพ ดังทัศนะของเอพิคิวรัส (Epicurus) ที่ว่า "*ในบรรดาสรรพสิ่งที่ช่วยให้ชีวิตของคนเราเป็นสุขนั้น มิตรภาพเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่สุด*" (เลยาร์ด, 2550: 82) และมิตรภาพต้องเป็นไปเพื่อมิตรภาพ ถ้าต้องการคบใครเป็นเพื่อนก็เพราะอยากได้เพื่อน มิใช่เพราะผลประโยชน์หรือเพื่อความรื่นรมย์เท่านั้น เลยาร์ดรังเกียจพวกที่คิดว่า "*เพื่อให้เราอยู่รอดก็ต้องเห็นแก่ตัวและไม่ต้องดูแลใครเลย*" (Layard, 2011: 92)

นอกจากนี้เรายังปรารถนาอยู่ในสถานที่ที่สามารถเชื่อใจคนอื่นได้ ผลการวิจัยในบราซิลพบผู้ตอบว่า "คนเราเชื่อถือได้" เพียงร้อยละ 5 แต่ในนอรเวย์ (ประเทศแถบสแกนดิเนเวียที่ผู้คนมีความสุขมากที่สุดในโลก) ร้อยละ 64 ตอบว่า "คนเราเชื่อถือได้" สอดคล้องกับการวิจัยที่ทดลองวางกระเป๋าทิ้งไว้เพื่อดูอัตราการส่งคืน พบว่าแถบสแกนดิเนเวียมีการส่งคืนมากที่สุด แสดงว่าถ้าสังคมใดมีระดับความเชื่อใจกันสูง คนก็มีความสุขมาก ถ้ามีความเชื่อใจกันลดลง ความสุขก็ลดตาม (เลยาร์ด, 2550: 137)

2.2.5 **สุขภาพ** (health)

ผู้มีสุขภาพดีย่อมมีความสุขและผู้มีความสุขก็มีสุขภาพดีและมีอายุยืนยาวด้วย เลยาร์ดพบว่าความผิดปกติทางจิตเป็นสาเหตุใหญ่ทำให้คนในยุโรปและอเมริกาไม่พอใจต่อสุขภาพ ภาวะซึมเศร้านำมาซึ่งความทุกข์มากกว่าความจน องค์การอนามัยโลกชี้ว่าอาการป่วยทางจิตหรือการติดสิ่งเสพติดเป็นต้นเหตุสำคัญของการสูญเสียความสามารถของคน (เลยาร์ด, 2550: 207-208)

ช่วงครึ่งศตวรรษที่ผ่านมามีการเพิ่มขึ้นของโรคซึมเศร้า การติดสุรายาเสพติด อาชญากรรม ใน 1 ปี คนในสหรัฐอเมริกา 6 % เป็นโรคซึมเศร้า 1 ใน 4 ของหนุ่มผิวขาวในอเมริกาเคยมีปัญหาติดเครื่องดื่มอัลกอฮอล์ ทางยุโรปก็พบว่าตั้งแต่ ค.ศ. 1950 เป็นต้นมา ทุกประเทศ ยกเว้นฝรั่งเศส มีคนเสียชีวิตเพิ่มขึ้นจากโรคตับแข็ง (Layard, 2011: 35-37)

เลยาร์ดไม่คาดหวังว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจจะป้องกันมิให้เกิดภาวะจิตใจหดหู่ซึมเศร้าได้ เพราะภาวะเช่นนี้เกิดขึ้นได้กับทั้งคนรวยและคนจน

2.2.6 **เสรีภาพส่วนบุคคล** (personal freedom)

เสรีภาพของบุคคลและสันติสุขเป็นปัจจัยที่มีผลต่อความสุข เมื่อเปรียบเทียบระดับความสุขของประชาชนภายใต้รัฐบาลที่ยังเป็นคอมมิวนิสต์ เช่น เบลารุส กับฮังการีในยุคหลังคอมมิวนิสต์ พบว่าฮังการีมีระดับความสุขที่สูงกว่า เลยาร์ดย้ำว่านี่คือความสำคัญของเสรีภาพที่ชาวตะวันตกมักลืมเลือนไป นอกจากนี้เขายังชี้ให้ดูว่าสิ่งเลวร้ายที่จะนำไปสู่ความโศกเศร้าได้มากที่สุด คือ สงคราม ที่สร้างความน่าสะพรึงกลัวและนำมาซึ่งความสูญเสียให้ผู้คนมากมายจนยากที่จะประเมิน ในศตวรรษที่ผ่านมามีคนมากกว่า 100 ล้านคนที่ต้องเสียชีวิตเพราะสงคราม (Layard, 2011: 69-70)

2.2.7 **ค่านิยมส่วนบุคคล** (personal values)

ความสุขขึ้นอยู่กับตัวตนภายในและมีค่านิยมที่ดี เลยาร์ดถือว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้เรามีความสุขที่ยิ่งใหญ่และมีคุณค่า คือ การมีความฉลาดทางอารมณ์ มีปัญญา มีจิตใจสูงส่ง มีเป้าหมายในชีวิต โดยที่เป้าหมายนี้มิใช่เพื่อตนเอง แต่เพื่อคนอื่น สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยภายใน ทำให้รู้สึกปลดปล่อย (lose yourself) มีความเบาสบาย (flow) (Layard, 2011: 71, 74) ค่านิยมที่ดีเป็นตัวกรองประสบการณ์ ผู้มีปัญญาเห็นโลกตามความจริงจะเผชิญความยากลำบากจากสถานการณ์ที่เลวร้ายได้ แม้เป็นทุกข์ก็ไม่ฟูมฟายจนไร้สติ เพราะสิ่งภายนอกไม่ว่าจะเป็นอุทกภัย แผ่นดินไหว ฯลฯ เราควบคุมไม่ได้ แต่ควบคุมใจของตนได้ ดังคำของรูสเวลท์ (Eleanor Roosevelt) ที่ว่า “*ไม่มีใครทำให้คุณโกรธได้ถ้าคุณไม่เห็นชอบ*” (Layard, 2011: 187)

เลยาร์ดเห็นพ้องกับคติของพุทธศาสนาว่าคนสามารถฝึกตัวตนภายในได้ด้วยสมาธิ ตัวตนที่ฝึกดีแล้วย่อมสามารถเลือกมีความสุขได้ การทำสมาธิดีต่อร่างกายและจิตใจ (Layard, 2011: 189) ซึ่ง ทาล เบน-ชาฮาร์ ผู้สอนจิตวิทยาเชิงบวกและวิธีเพิ่มพูนความสุขที่ฮาวาร์ดก็แนะนำว่า "*จงทำสมาธิเป็นกิจวัตร หาเวลาสักสิบนาทีถึงหนึ่งชั่วโมงในแต่ละวันเพื่อทำสมาธิ*" (ทาล เบน–ชาฮาร์, 2007: 56)

กระแสแนวคิดเรื่องความสุขก่อให้เกิดกลุ่มที่เรียกว่า "Action for Happiness" ขึ้น กลุ่มนี้เชื่อว่าบุคคลจะได้รับความสุขมากขึ้นถ้าช่วยเหลือผู้อื่นให้มีความสุขการดำเนินการของพวกเขาอาศัยเครือข่ายออนไลน์ที่ชื่อ www.actionforhappiness.org เป็นสื่อกลาง (Layard, 2011: 273-274)

แนวคิดของเลยาร์ดและความเคลื่อนไหวเรื่องความสุขในสังคมอุตสาหกรรมของประเทศร่ำรวยในโลกตะวันตก กระตุ้นให้ฉุกคิดถึงแนวคิดของคนในสังคมชาวนายากจนแถบภาคอีสานของไทย ที่แม้จะต่างกันอย่างสุดขั้วทั้งมิติเวลาและวัฒนธรรม แต่ผู้เขียนพบว่าสอดคล้องกันอย่างน่าสนใจ ดังจะได้เห็นต่อไป

3. แนวคิดเรื่องความสุขที่พบในผญาภาษิต

ผญาภาษิต (Phayapasits) เป็นคำผญาประเภทหนึ่ง[1] ซึ่ง "ผญา" คือคำพูดหรือข้อความภาษาถิ่นภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยรวมถึงภาษาของคนกลุ่มวัฒนธรรมไท-ลาว เป็นคำพูดที่มีความหมายหลายนัยมีความหมายดี คารมคมคาย และมีความหมายหลายแง่มุมอีกด้วย (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 2 (2542: 698) ขณะที่ "ภาษิต" หมายถึงถ้อยคำหรือข้อความที่กล่าวสืบต่อกันมาช้านานแล้ว มีความหมายเป็น***คติ***[2] "ผญาภาษิต" ในที่นี้หมายเอาเฉพาะผญาที่ให้วิธีคิดและแนวทางความประพฤติ ไม่รวมถึงผญาเกี้ยวและผญาอวยพร บางทีก็เรียกผญาภาษิตว่า **ภาษิตอีสาน** (Isan Proverbs)

---

[1] ผญาจำแนกได้หลายประเภทตามเกณฑ์ที่ใช้ เช่น ถ้าใช้รูปแบบหรือลักษณะคำประพันธ์ จำแนกเป็นผญาประเภทร้อยแก้ว และประเภทร้อยกรอง ถ้าจำแนกตามเนื้อหาหรือตามความหมายหรือตามโอกาสที่พูดผญา จำแนกเป็นผญาเกี้ยว ผญาอวยพร และผญาภาษิต เป็นต้น

[2] คติ หมายถึง แบบอย่าง, วิธี, แนวทาง (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546: 215)

ภาษิตอีสานถูกใช้เป็นเครื่องมือขัดเกลาทางสังคมเพื่อให้คิด พูด ทำ ดำรงตนได้เหมาะสม ถูกต้อง ดีงาม ตามบทบัญญัติของสังคมและสอดคล้องกับภูมิสังคม เพื่อความสุขความเจริญของชีวิต ผญาภาษิตมีเนื้อหาครอบคลุมการใช้ชีวิตเกือบทุกมิติ ซึ่งปรีชา พิณทอง จำแนกผญาออกเป็น 11 หมวด ได้แก่ หมวดกิน หมวดสุขทุกข์ หมวดตน หมวดคน หมวดการงาน หมวดความประมาทและไม่ประมาท หมวดบุญบาป หมวดคบหา หมวดปัญญา หมวดการศึกษา หมวดเบ็ดเตล็ด (ปรีชา พิณทอง, 2528: 2-61)

เมื่อพิจารณาเนื้อหาและการจัดหมวดผญาภาษิต แสดงให้เห็นว่าผู้ถักทอผญาเป็นผู้มีความรู้ทางพุทธศาสนา ดังพบว่ามีผญาที่พูดถึงเรื่องความสุขความทุกข์ว่าเป็นผลของกรรม และเปรียบความสุขความทุกข์เป็นเสมือนแขกที่มาเยือนเรา ดังคำกล่าวที่ว่า "*…แขกดีเรียกสุข แขกไม่ดีเรียกทุกข์ จะให้มีแต่แขกดีไม่ได้ แขกไม่ดีก็ต้องมีด้วย… ที่เป็นทั้งนี้เกิดเพราะกรรมที่เราทำมา เราทำกรรมดีแขกดีก็มาหา เราทำกรรมไม่ดีแขกทุกข์ก็มาหา*" (ปรีชา พิณทอง, 2528: 12) นอกจากนี้ยังพบที่พูดเรื่องบุญบาป เช่น ผญาที่ว่า *บุญบาปนี้เป็นคู่คือเงา เงานั้นไปตามเฮาซูวันบ่มีเว้น* (บุญบาปนี้เป็นคู่กันเหมือนเงา และเงานี้ก็ตามเราไปในทุกที่ไม่มีเว้น) ปราชญ์อีสานจึงสอนให้สร้างบุญ เพราะบุญเป็นที่พึ่งในโลกหน้า (ปรีชา พิณทอง, 2528: 201)

ผู้ถักทอผญาภาษิตได้ชื่อว่า "ปราชญ์" คือผู้รักความรู้ (love of wisdom) รักการวิเคราะห์ ชอบอธิบาย เมื่อเห็นธรรมชาติหรือการกระทำของคนและสัตว์ก็ขบคิดแล้วตกผลึกเป็นปรัชญา เมื่อจะสื่อสารกับคนอื่นก็คัดสรรคำมาถักทอเป็นบทประพันธ์สั้นๆ แฝงความหมายดีๆ เช่น *ให้ตื่นเดิกคือกา ให้หากินคือไก่* (ให้ตื่นเช้าเหมือนกา ให้หากินเหมือนไก่) ผญาบทนี้ช่วยให้แนวทาง ให้หลักการและกระตุ้นเตือนมวลสมาชิกให้มีความขยันหมั่นเพียรในการทำมาหากินเพื่อการมีชีวิตที่เป็นสุข

ปัจจุบันนี้พลังการทำหน้าที่ทางสังคมของผญาภาษิตแผ่วลง จึงเห็นสมควรช่วยกันหาวิธีเติมพลังให้ผญาภาษิต ผู้เขียนเห็นว่าบทความนี้อาจเป็นวิธีหนึ่งที่ช่วยได้

3.1 ความหมายและธรรมชาติของความสุขในผญาภาษิต

คนอีสานก็เหมือนคนในสังคมอื่นที่เห็นว่าความสุขเป็นสิ่งดีและเป็นสุดยอดปรารถนา ผลจากการวิเคราะห์ผญาภาษิตที่ ปรีชา พิณทอง รวบรวมไว้ใน *ไขภาษิตโบราณอีสาน* พบว่า "ความสุข" ในที่นี้หมายถึงการเป็นอยู่ที่ดี (well-being) มีปัจจัยเกื้อหนุนที่ดี ดังผญา *"สุขเพราะมีเข้ากิน สุขเพราะมีดินอยู่ สุขเพราะมีคู่นอนนำ สุขเพราะมีเงินคำใช้เต็มไถ้ สุขเพราะมีเฮือนหลังใหญ่มุงแป้นกระดาน สุขเพราะมีลูกหลานหลายมานั่งเฝ้า"* (ปรีชา พิณทอง, 2528: 16) แปลว่า สุขเพราะมีข้าวกิน สุขเพราะมีที่ดิน สุขเพราะมีคู่ครอง สุขเพราะมีเงินทองมากมาย สุขเพราะมีเรือนหลังใหญ่มุงด้วยแป้นกระดาน สุขเพราะมีลูกหลานห้อมล้อม

แต่ภาพจริงและภาพจำของชาวนาอีสานมิใช่ภาพการเป็นอยู่ที่ดี แต่เป็นภาพความขาดแคลน ไม่มีน้ำทำนา มีแต่น้ำตา ดังบทกวี "อีศาน" ของนายผี (อัศนีย์ พลจันทร์) ที่ว่า *"ในฟ้าบ่มีน้ำ ในดินซ้ำมีแต่ทราย น้ำตาที่ตกราย ก็รีบซาบบ่รอซึม แดดเปรี้ยงปานหัวแตก แผ่นดินแยกอยู่ทึมทึม แผ่นอกที่ครางครึม ขยับแยกอยู่ตาปี..."* (http://www.oknation.net/blog)

การพูดถึงความสุขจึงดูเป็นภาพฝันหรือเป็นภาพในอุดมคติของคนอีสานที่ยากจน แต่ถ้าพูดถึงความทุกข์ดูจะเห็นภาพจริงได้ชัดเจนกว่าและคุ้นเคยกว่า ซึ่ง "ทุกข์" ของคนอีสานมี 2 ความหมาย คือ

1) หมายถึง ความยาก ลำบากกรากกรำ ความเจ็บปวด ทั้งกายและใจ

2) หมายถึง ความจน ความไม่มี ความอดอยากขาดแคลน ความโลภอยากได้ที่ก่อเกิดทุกข์ทางใจ ดังผญาที่ว่า *บ่ทุกข์บ่ยาก บ่อึดบ่อยาก* (ปรีชา พิณทอง, 2528: 15) (ไม่จนก็ไม่ยากลำบาก ไม่อดก็ไม่อยาก) หมายความว่า ถ้าไม่จน ไม่ขาดแคลนข้าวปลาอาหาร ก็ไม่ต้องตรากตรำให้เกิดทุกข์ทางกาย ถ้าไม่โลภอยากได้ก็ไม่ทุกข์ใจ ไม่กระวนกระวาย ดังนั้น การไม่อด (คือไม่หิว) และไม่อยาก (คือไม่โลภ) จะไม่ทุกข์ทั้งกายและใจ แต่จะเป็นสุขหรือไม่นั้นยังบอกไม่ได้เพราะมีอีกหลายปัจจัยที่เกี่ยวข้อง

ความหิวเป็นทุกข์ใหญ่และสำคัญของชีวิตที่มาเยือนเราอย่างไม่หยุดไม่หย่อน คนจึงต้องทำงานเพื่อหาปัจจัยมาแก้หิว ผญาที่ว่า *ทุกข์คอบปาก ยากคอบท้อง เคยแล้วอยู่บ่เป็น* (ปรีชา พิณทอง, 2528: 15) สะท้อนความจริงเรื่องนี้ได้ดี ความหมายของผญา

บทนี้บ่งชี้ว่าการหากินเลี้ยงปากท้องนำมาซึ่งความทุกข์ แต่ก็เลี่ยงไม่ได้ เป็นสิ่งที่ต้องทำทุกวัน เหมือนสิ่งเสพติด วิถีชีวิตคนอีสานจึงเวียนวนอยู่กับกิจกรรมการผลิต-บริโภค ซึ่งมีปัญหามากและยากแก่การแก้ไข เช่น ฝนแล้ง ดินไม่อุดมสมบูรณ์ ฯลฯ ชาวบ้านไม่อาจแก้ไขได้เพียงลำพัง จึงต้องเผชิญความแร้นแค้นขัดสน ชาวนาอีสานจึงคุ้นเคยรสทุกข์มากกว่ารสสุข

ความทุกข์ของคนอีสานมีมากจริงๆ เห็นได้ในผญาต่อไปนี้

ทุกข์หนึ่งลูกตายเสีย ทุกข์สองเมียตายจาก ทุกข์สามพรากพี่น้องหนีไกล ทุกข์สี่ลงไปไทยค้างวัวต่าง ทุกข์ห้าผัวเมียฮ้างปะกัน ทุกข์หกไปนอนวันพรากพี่น้อง ทุกข์เจ็ดป้องหมูน้อยลงไปขาย ทุกข์แปดพ่อแม่ตายแสนคึดฮอด ทุกข์เก้าบ่มีเมียกอดนอนอยู่ผู้เดียว ทุกข์สิบเทียวทางหลงยามค่ำ ทุกข์สิบเอ็ดฝนตกฮำฟ้าฮ้อง ทุกข์สิบสองเจ็บปวดท้องบ่มียา (ปรีชา พิณทอง, 2528: 14) แปลว่า ทุกข์หนึ่งลูกตาย ทุกข์สองเมียตาย ทุกข์สามพรากจากพี่น้อง ทุกข์สี่ไปค้าวัวที่ภาคกลาง ทุกข์ห้าหย่าร้างกัน ทุกข์หกไปค้างแรมที่อื่น ทุกข์เจ็ดเดินทางไกลไปขายหมู ทุกข์แปดพ่อแม่ตาย ทุกข์เก้าไม่มีคู่ครอง ทุกข์สิบเดินทางไกลยามค่ำคืน ทุกข์สิบเอ็ดอยู่ท่ามกลางฝนตกฟ้าร้อง ทุกข์สิบสองเจ็บป่วยไม่มียารักษา

บางครั้งปราชญ์อีสานโบราณใช้คำว่า “ยาก” แทน “ทุกข์” เช่น *บ่มีเข้ากินลูกหลานหลาย นี่กะยาก* (ไม่มีข้าวกินแถมลูกหลานเยอะ นี้ก็ทุกข์) *ตายบ่มีพี่น้องหามไปถิ่ม นี่กะยาก* (ตายแล้วไม่มีพี่น้องหามไปทิ้ง นี้ก็ทุกข์) *เงินล้นถุงบ่มีบ่อนไว้ นี่กะยาก* (มีเงินมากมายแต่ไม่มีที่เก็บ นี้ก็ทุกข์) หรือ *ฝนตกลินปวดท้องขี้ นี่กะยาก* (ขณะฝนตกรินแล้วปวดอุจาระ นี้ก็ทุกข์) (ปรีชา พิณทอง, 2528: 15)

การดำเนินชีวิตของคนอีสานจึงเป็นกระบวนการบรรเทาทุกข์มากกว่าการมุ่งแสวงหาความสุข จึงกล่าวได้ว่าความสุขเป็นผลพลอยได้จากการทำให้ความทุกข์คลายลง

อนึ่ง การพรรณนาถึงความทุกข์ (ยาก) ในที่นี้ มิใช่การฟูมฟายชี้นิ้วกล่าวโทษว่าเป็นสิ่งชั่วร้าย แต่เป็นการสาธยายภาพจริงของชีวิตชาวนาที่พึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก เพราะคนอีสานเข้าใจว่าความทุกข์เป็นธรรมดาของชีวิต และเห็นว่าสุขทุกข์เป็นของคู่กัน ดังสะท้อนในผญา *สุขทุกข์นี้ของกลางเทียมโลก บ่มีไผหลีกม้มสิลงหั้นสู่คน*

(สุขและทุกข์เป็นของคู่กันในโลกที่ทุกคนต้องพบ ไม่มีใครหนีไปได้) ไม่มีใครสุขหรือทุกข์อย่างเดียวตลอดกาล

อันที่จริงมิใช่คนอีสานเท่านั้นที่มีทุกข์ ข่าวสารทุกวันนี้ฉายภาพให้เราเห็นคนทุกข์กันทั่วทุกมุมโลก ทุกขณะ ทุกนาทีมีคนเจ็บป่วยล้มตายจากสาเหตุนานาประการ

ดังนั้น หัวใจสำคัญของเรื่องนี้จึงอยู่ที่การทำความเข้าใจและเรียนรู้เพื่อหาทางออกที่เหมาะสมภายใต้เงื่อนไขที่แตกต่าง

3.2 ปัจจัยหลักที่มีผลต่อความสุขที่พบในผญาภาษิต

เมื่อมองความสุขของคนอีสานผ่านกรอบคิดเรื่องปัจจัยหลักทั้ง 7 ที่มีผลต่อความสุขตามทัศนะของ ริชาร์ด เลยาร์ด พบว่าสิ่งที่ทำให้คนอีสานมีความสุข ประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ ดังนี้

3.2.1 ความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว

ปัจจัยสี่ช่วยคลายทุกข์ทางกาย แต่การ *"มีคู่นอนนำ"* (มีคู่ครอง) ทำให้สุขทั้งกายและใจ ดังผญาที่ว่า *แม่นว่าสังวาลย์เกี้ยวกวมคออ้อยฮอบ บ่ท่อแขนอุ่นเกี้ยวกวมอ้ายอุ่นนอน* (แม้มีสร้อยสังวาลย์คล้องคอร้อยรอบ ก็ไม่เท่าวงแขนอุ่นของน้องที่โอบกอดพี่ยามนอน) ผญานี้ชี้ว่าไม่มีสิ่งใดทำหน้าที่ร้อยรัดสัมพันธภาพของมนุษย์ให้แนบเนียนได้ดีไปกว่าความรัก ซึ่งเป็นเรื่องของใจ ทำให้รู้สึกดี ยามกินก็อร่อยแม้อาหารไม่เลอเลิศ ดังผญา *แม่นว่าของกินล้นเต็มพายูแต่ง บ่ท่อถ้วยแจ่วน้อยนางน้องสู่กิน* (ปรีชา พิณทอง, 2528: 366) แปลว่า แม้มีอาหารตกแต่งอย่างดีเต็มสำรับ ก็ไม่เท่าน้ำพริกถ้วยเล็กๆ ที่น้องทำให้พี่กิน นี้แสดงว่า "ใจ" เป็นใหญ่ เป็นตัวกำหนดความรู้สึกและให้คุณค่าแก่โลก เช่น ความงาม ความอร่อย ดังสำนวน "ยามรักน้ำต้มผักก็ว่าหวาน" (คำหมาน คนไค, 2539: 117, 119) สามีภรรยาที่มีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันทำให้มีสุข

คนอีสานในอดีตเห็นว่าสามีภรรยาเป็นคนคนเดียวกันจึงต้องดูแลสุขทุกข์กัน ดังผญาที่ว่า *ผัวเมียนี้คนเดียวโดยฮีต สุขทุกข์ยังฮ่วมย้าวถนอมตุ้มต่อมกัน* สัมพันธภาพที่ดีจะเสริมส่งกัน ดังผญา *แหวนดีย้อนหัวผัวดีย้อนเมีย* (แหวนดีเพราะหัวแหวน สามีดีเพราะภรรยา) ยิ่งมี *"ลูกหลานหลายนั่งเฝ้า"* ก็ยิ่งทำให้ความสุขเพิ่มพูน แต่ลูกต้องเป็นคนดี ถ้าไม่ดีก็จะหนักใจ พ่อแม่ต้องอบรมสั่งสอนลูกและลูกก็ต้องเชื่อฟัง

มิฉะนั้น จะตกนรกทั้งเป็น ดังผญา *ลูกบ่ฟังความพ่อแม่ผีแก่เข้าหม้อนฮกเทิงดิบ พ่อแม่บ่สอนลูกเต้าผีเบ้าจกกินตับกินไต* (ปรีชา พิณทอง, 2528: 115) แปลว่า ลูกไม่ทำตามคำพ่อแม่สอน ผีดึงให้ตกนรกทั้งเป็น พ่อแม่ไม่บอกสอนลูกเต้า ผีเบ้ามาล้วงกินตับกินไต พ่อแม่จึงต้องดูแลลูกให้อยู่ในฮีตคลอง ไม่ปล่อยปละละเลยจนเกิดปัญหา เช่น ปัญหา "แม่วัยใส" หรือ "ทีน-มอม"(teen-mom)[3] ซึ่งพบว่ามีมานานแล้ว ดังสะท้อนในผญาที่ว่า *ผักอีตู่เตี้ยต้นต่ำใบดก กกบ่ทันฝังแน่นสังมาจีจูมดอก ฮากบ่ทันหยั่งพื้นสังมาปิ้นป่งใบ* (ปรีชา พิณทอง, 2528: 345) แปลว่า ใบแมงลักต้นเตี้ยๆ รากยังไม่หยั่งลึก แต่ทำไมถึงผลิดอกออกผลเสียแล้ว

ความสุขเป็นผลจากทุกคนร่วมมือร่วมใจกันทำให้เกิดขึ้น ดังผญาที่ว่า *เข้าเผิ่นขาวลูกสาวเผิ่นแฮง แกงเผิ่นแซบปลาแดกเผิ่นนัว ผัวเผิ่นดีคอบเมียเผิ่นซ่าง* (ปรีชา พิณทอง, 2528: 66) แปลว่าข้าวสารเขาขาวก็เพราะลูกสาวแข็งแรง แกงเขาอร่อยเพราะปลาร้าดี ผัวเขาดีเพราะมีเมียเก่ง

3.2.2 สถานการณ์ทางด้านการเงิน

ชาวอีสานที่พบในผญาภาษิตไม่ได้ปฏิเสธเงิน การเป็น "คนมี" (คนร่ำรวย) เป็นภูมิคุ้มกันที่ดี ทำให้สบายใจและได้รับการยอมรับ ดังผญา *มีเงินเว้าได้ มีไม้เฮ็ดเฮือนงาม* (มีเงินพูดได้ มีไม้สร้างบ้านเรือนได้สวยงาม) โสรัจ นามอ่อน ปราชญ์แห่งเมืองอุบลฯ อธิบายว่าเงินคือ "อำนาจ" ซึ่งหมายถึงความสามารถทำสิ่งต่างๆ ได้ดังใจปรารถนา ที่ว่าคนมีเงิน *"เว้าได้"* นั้น หมายถึงคนมีเงิน "มีอำนาจ" การ *"เว้าได้"* ก็คือคำพูดของเขามีคนเชื่อฟังและทำตาม ส่วนคนจนหรือคนทุกข์ซึ่งไม่มีเงินก็ไม่มีอำนาจ พูดอะไรไปก็ไม่มีใครใส่ใจรับฟัง เรียกว่าเป็นพวก "ไร้เสียง"

การมีข้าวเต็มยุ้งและ/หรือมีเงินเต็มถุงเป็นตัวบ่งชี้ว่ามีสถานการณ์ทางการเงินที่ดี ดังผญา *เข้าเต็มเล้านอนเว้ากะคือ เงินเต็มถงเว้ากงกะได้* (ผู้ที่มีข้าวเต็มยุ้ง แม้ว่านอนพูดกับคนอื่นก็ยังดูดี คนมีเงินเต็มถุง จะพูดขัดหูใครก็ได้) ซึ่งการ "นอนเว้า" หรือ "เว้ากง" นี้ โสรัจ นามอ่อน ชี้ว่าแสดงถึงการมีอภิสิทธิ์ของคนมั่งมี ได้รับ

---

[3] คำว่า "แม่วัยใส" คือ เด็กที่พึ่งแตกเนื้อสาวแต่มีพฤติกรรมทางเพศไม่เหมาะสมจนเกิดการตั้งครรภ์ ปัญหานี้ก่อเกิดความทุกข์แก่ ครอบครัวและสังคมโดยรวมเป็นอันมาก

การยกเว้นในบางเรื่อง ดังคำเปรียบเชิงเสียดสีว่า “คนรวยทำอะไรก็ไม่น่าเกลียด” แม้แสดงท่าหยิ่งทะนง พูดไม่เข้าหูใคร ก็ไม่มีใครถือสา (ไม่หัวซา) เพราะว่าเขา “มี” เงินทอง

คนที่มีทั้ง “ข้าว” และ “เงิน” คือคนที่มีความสุขมาก

แต่กระนั้นการมีข้าวเต็มยุ้งโดยไม่มีเงินก็สุขได้ เพราะข้าวเป็นทรัพย์ที่มีค่าในตัวเอง ดังพุทธภาษิตว่า “ทรัพย์อื่นเสมอด้วยข้าวเปลือกไม่มี: นตฺถิ ธญฺญสมํ ธนํ”

อย่างไรก็ตาม ค่านิยมยกย่องคนมี (รวย) เข้าโจมตีคนอีสานเช่นกัน ดังจะเห็นน้ำเสียงและท่าทีแสดงความต่ำต้อยด้อยค่าของคนจน ดังผญา *ทุกข์เพิ่นบ่ว่าดี มีเพิ่นจั่งว่าพี่น้อง ลุงป้าเอิ้นว่าหลาน* (คนจนเขาว่าไม่ดี คนมั่งมีเขาจึงนับเป็นพี่เป็นน้อง ลุงป้าเรียกว่าหลาน) และ *มีเป็นคน จนเป็นหมา* (มั่งมีเป็นคน ยากจนเป็นหมา) (ปรีชา พิณทอง, 2528: 13, 15) ค่านิยมนี้ทำให้คน “จน” หรือคน “ทุกข์” รู้สึกว่าตนไร้เสียง ไร้อำนาจ ต่ำต้อย และพยายามตอบโต้ด้วยวิธียกสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม วิธีที่ใช้กันมากคือเข้าสู่การเป็นข้าราชการ เพราะอาชีพชาวไร่ชาวนานั้นยากที่จะหาเงินทอง กว่าจะได้ผลผลิตจากไร่นาแล้วนำไปขาย ถือเป็นเรื่องยากแค้นแสนเข็ญ ชาวนาอีสานจึงคิดว่า *คำท่อหัวหมา บ่ท่อนานอกบ้าน* (ทองขนาดเท่าหัวหมา ไม่เท่าราคานานอกบ้าน) จึงให้คุณค่าแก่ข้าวมากกว่าเงินทอง ตรงกับหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร ที่เสนอว่า “เงินทองเป็นมายา ข้าวปลาเป็นของจริง” และสอดคล้องกับวิธีคิดของ โธมัส มอร์ ที่เสนอไว้ในสังคมยูโทเปีย (Utopia) ว่าทองและเงินไม่ใช่สิ่งที่จำเป็นต่อชีวิต แต่ความโฉดเขลาของมนุษย์ทำให้มันมีราคาขึ้นมา เพราะมันหาได้ยาก (โธมัส มอร์, 2551: 125-126)

ที่ว่าเงินทองหายากอาจเป็นเพราะอาชีพที่ทำเงินได้มากคือการค้าขายนั้น คนอีสานไม่ถนัด ไม่มีเงินทุน ไม่มีความรู้ ปราชญ์โบราณจึงเห็นว่า *ไปเศิ้กไปฆ่า ไปค้าไปตั๋ว* (ไปทำสงครามไปฆ่าคน ไปค้าขายก็คือไปโกหก) แต่ถนัดเรื่องทำนาจึงให้คุณค่ามากกว่า ดังผญา *สิบพ่อค้ามาไหว้พ่อนา สิบพ่อนาบ่ท่ออาชญาเลี้ยง* (สิบพ่อค้ามาไหว้ชาวนา สิบชาวนาไม่สู้ผู้ที่เจ้านายเลี้ยงให้มีตำแหน่ง) แต่อาชีพที่ชาวอีสานปรารถนา คืออาชีพข้าราชการ เพราะไม่ต้องลำบากกรากกรำให้ทุกข์ยาก

บ้านเรือนผุพังหรือเสื้อผ้าเก่ายังพอทน แต่หิวแล้วไม่มีข้าวกินนั้นทุกข์ที่สุด ดังผญา *ทุกข์บ่มีเสื้อผ้าฝาเฮือนเพกะพออยู่ ทุกข์บ่มีเข้าอยู่ท้องนอนลื้อยู่บ่เป็น* (ความทุกข์จากการไม่มีเสื้อผ้าหรือมีบ้านที่ฝาผุพังก็ยังอยู่ได้ แต่ทุกข์เพราะไม่มีข้าวกินไม่รู้จะไปนอนหลบซ่อนอยู่ได้อย่างไร) จึงควรบริหารจัดการเรื่องการกระจายสิ่งจำเป็นต่อชีวิตให้เป็นธรรม ไม่ให้มีความเหลื่อมล้ำจนเกิดความรู้สึกน้อยใจ ดังสะท้อนในผญาที่ว่า *ผู้กินกินพอฮาก ผู้อยากอยากพอตาย* (คนที่กินก็กินมากจนอาเจียน คนที่หิวก็หิวเจียนตาย) (ปรีชา พิณทอง, 2528: 8, 14) สังคมที่คนไม่ได้กินเมื่อ “หิว” แต่ได้กินเมื่อ “มี” ถือเป็นวิกฤตชีวิตที่นำไปสู่วิกฤติสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ซึ่งอันตรายยิ่ง สิทธิในอาหาร (right to food) เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของคน ถ้าอยากได้สังคมอยู่เย็นเป็นสุขต้องแก้ปัญหานี้ให้ได้ ทำให้ทุกคนมีพอกินพอใช้ เพื่อการนี้จึงเกิดแนวคิดต่างๆ เช่น ประชานิยม การติดปีกให้คนจนด้วยวิธีเสริมศักยภาพด้านการศึกษา การเก็บภาษีคนรวยตามแนวคิดวอร์เรน บัฟเฟต์ การจำกัดกรรมสิทธิ์ในที่ดินหรือจำกัดการมีทรัพย์สินส่วนตัวตามทัศนะของโธมัส มอร์[4] เป็นต้น

ความเหลื่อมล้ำในสังคมอันสร้างความเปราะบางต่ออารมณ์ความรู้สึก อาจนำมาซึ่งความคับแค้นใจ หากจะพัฒนาประเทศให้ได้ผลต้องแก้ปัญหาปากท้องของประชาชนก่อน เช่น ให้มีปัจจัยการผลิตที่จำเป็น พร้อมกันนั้นก็ต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิดและค่านิยมให้เหมาะสมเพื่อช่วยให้เขายืนบนขาของตัวเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี

3.2.3 การงาน

ลูกหลานชาวอีสานมักถูกสอนว่า *ยามยังน้อยให้เจ้าหมั่นเฮียนคุณ บุญเฮามีซิยศสูงเพียงฟ้า ไปภายหน้าหาเงินได้ล้านหมื่น ไผผู้ความฮู้ตื้นเงินเบี้ยบ่แก่นถง* (ในวัยเด็กให้หมั่นศึกษาเล่าเรียน จะได้เป็นเจ้านาย มียศศักดิ์ ทำให้มีเงินหมื่นเงินล้าน

[4] โธมัส มอร์ เสนอแนวคิดไว้ในสังคมยูโทเปีย ผ่านตัวละครชื่อ ราฟาเอล ว่า “ตราบเท่าที่ยังมีทรัพย์สินส่วนตัวอยู่และตราบเท่าที่เงินยังคงเป็นมาตรฐานของทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว ข้าพเจ้าก็ไม่เชื่อว่าจะมีรัฐใดที่จะมีการปกครองกันอย่างยุติธรรมหรืออย่างมีความสุข... ถ้าไม่จำกัดทรัพย์สินส่วนตัวให้หมดไป ก็จะไม่มีทางแบ่งสันปันส่วนข้าวของได้อย่างเที่ยงธรรม” (โธมัส มอร์, 2551: 88, 90)

คนที่ไม่มีความรู้ก็ไม่มีเงิน) และ*ให้เจ้าเอาความรู้หากินทางชอบ ความฮู้มีอยู่แล้วกินได้ชั่วชีวัง* (ให้เจ้าใช้ความรู้ทำมาหากินในทางที่ชอบธรรม ความรู้ที่มีอยู่จะช่วยให้ทำมาหากินได้ตลอดชีวิต) การมีปัญญาเหมือนมีทรัพย์อยู่นับแสน เงินทองใช้แล้วหมด แต่ทุนทางปัญญาไม่มีหมด การทำงานที่เกื้อกูลชีวิตและเป็นประโยชน์ต่อสังคมทำให้ชีวิตมีความหมายและเบิกบาน ที่สำคัญต้องทำด้วยใจ รักและศรัทธา เพราะถ้าใจไม่รัก "ความเบื่อ" จะมาเยือน ซึ่งความเบื่อนี้อันตรายมาก ปราชญ์จึงสอนให้มีใจรักงาน ดังผญา *ใจประสงค์สร้างกลางดงกะว่าท่ง ใจขี้คร้านกลางบ้านกะว่าดง* (ถ้าใจมุ่งมั่นอยากทำสิ่งใดต่อให้อยู่กลางดงก็เหมือนอยู่กลางทุ่ง ถ้าใจไม่สู้ แม้อยู่กลางหมู่บ้านก็ว่าอยู่ในป่าในดง) เพราะใจเป็นใหญ่เหนือกาย ถ้าจัดการใจได้แล้ว ทุกอย่างก็ง่ายขึ้น (คำหมาน คนไค, 2539: 8-9)

การทำงานต้องมีคุณธรรมกำกับ เช่น ขยันหมั่นเพียร ดังผญา *ให้ตื่นเดิกคือกา ให้หากินคือไก่* (ให้ตื่นเช้าเหมือนกา ให้หากินเหมือนไก่) คล้ายภาษิตฝรั่ง *นกตัวที่ตื่นเช้าได้หนอน* (The early bird catches worm.) ให้อดทนต่องานหนัก ดังคำผญาที่ว่า *ยามเฮ็ดให้เฮ็ดคือข้า ยามกินกินคืออาชญา* (ปรีชา พิณทอง, 2528: 33) แปลว่า ยามทำงานให้ทำเหมือนทาส ถึงยามกินให้กินเหมือนเจ้านาย กล่าวคือมีความสุขสบาย อนึ่ง สังคมอีสานเป็นสังคมเกษตรที่มีพุทธศาสนาเป็นฐานคิด จึงยกย่องคนตื่นเช้าเพราะทำให้การผลิตมีประสิทธิภาพ และได้หุงหาอาหารถวายทันเวลาพระฉัน ส่วนคนตื่นสาย ขี้เกียจ เห็นแก่กิน เห็นแก่นอน จึงถูกตำหนิ เช่น *ยามไปไฮ่ผั้นว่าเจ็บขา ยามไปนาผั้นว่าเจ็บท้อง บาดยามเข้าห้องก่องแก่งปานลิง* (เวลาไปไร่อ้างว่าเจ็บขา เวลาไปนาอ้างว่าปวดท้อง แต่เวลาเข้าห้องว่องไวปานลิง) กล่าวได้ว่าผญานี้เป็นศิลปะการตำหนิคน เพราะการด่าตรงๆ ว่า "ไอ้ขี้เกียจ เห็นแก่กิน" มักทำให้โกรธ การใช้ผญาจึงละมุนละม่อมกว่า

3.2.4 สังคมและเพื่อนฝูง

คนอีสานให้ความสำคัญกับเพื่อน ใครไม่มีเพื่อนต้องแสวงหา ดังผญา *ผมบ่หลายให้ตื่มซ้อง พี่น้องบ่หลายให้ตื่มเสี่ยว* (ผมไม่ดกให้หาผมปลอมมาใส่ มีญาติพี่น้องไม่มากก็ให้หามิตรสหายเพิ่ม) การผูกเสี่ยว เป็นวิธีสร้างมิตรของคนอีสาน เมื่อมีเพื่อนและญาติมิตรก็ให้รักษาไว้ วิธีหนึ่งที่จะรักษามิตรไมตรีไว้คือการให้และ

แบ่งปัน ดังผญาที่ว่า *ยามไปมีของฝาก ยามจากมีของขวัญ* (ยามไปมีของฝาก ยามจากมีของขวัญ) และ *ไปหาพระให้เอาของไปถวาย ไปหานายให้เอาของไปต้อน* (ไปหาพระสงฆ์ให้เอาของไปถวาย ไปหาเจ้านายให้เอาของไปฝาก)

การให้และการแบ่งปัน เป็นคุณธรรมทำให้เป็นที่ระลึกถึง ผู้ให้ย่อมเป็นที่รักและย่อมผูกไมตรีไว้ได้ ถือเป็นทุนทางสังคมเพื่อความสุขและความดี ส่วนคนตระหนี่ไม่รู้จักแบ่งปันย่อมทำลายมิตรภาพและความสุข จึงมีคำเตือนกันว่า *กินผู้เดียวบ่ปันหมู่งูเขียวเกี้ยว* (ปรีชา พิณทอง, 2528: 4) แปลว่ากินคนเดียวไม่แบ่งคนอื่นงูเขียวจะพันกาย น่าสังเกตว่าผญาบทนี้คล้ายกับพุทธภาษิตที่ว่า “เนกาสี ลภเต สุขํ: กินคนเดียวไม่ได้รับความสุขเลย” และ “น ภุญฺเช สาธุเมกโก: ไม่พึงบริโภคของดีแต่เพียงผู้เดียว”

3.2.5 สุขภาพหรือสุขภาวะ

คนอีสานให้คุณค่ากับการมีสุขภาพดีเพราะทำให้อยู่ดีมีสุขและกินก็อร่อย ดังผญา *คนธาตุดีขันธ์ดี เห็นอันใดกะแต่อยาก เห็นขี้คันคากเต้นข้วมฮั้วน้ำลายฟังทั่วเฮือน* (คนธาตุดีขันธ์ดี เห็นอะไรก็อยากกิน เห็นคางคกเต้นข้ามรั้วก็น้ำลายสอกระเด็นไปทั่วเรือน) การกิน “อร่อย” นอกจากขึ้นอยู่กับสุขภาพกาย (คือ อยู่ดี) และคุณภาพหรือชนิดของอาหาร (คือ กินดี) แล้ว ยังขึ้นอยู่กับใจและบรรยากาศด้วย เช่น กินร่วมสำรับกับคู่รัก หรือกินท่ามกลางสังคมที่อบอุ่น ก็ทำให้สุขใจได้แม้ต้องเผชิญกับความลำบากตรากตรำทางกายภาพ

สุขภาพดีเกิดขึ้นเพราะ “กินเป็นอยู่เป็น” การกินไม่เป็นจะทำให้ทุกข์เก่าคือความหิวไม่หาย และทำให้ทุกข์ใหม่คือความเจ็บป่วยเกิดขึ้นอีกด้วย จึงมีคำเตือนไม่ให้กินมากเกินไป ดังพบในผญา *กินหลายท้องแตก แบกหลายหลังหัก* (กินมากท้องแตก แบกมากหลังหัก) นอกจากนี้ต้องระมัดระวังเรื่องอาหารและระวังเรื่องการกิน เช่น ไม่กินของบูดเน่า ไม่กินมูมมาม ระวังก้าง ดังพบในผญาที่ว่า *ของกินนี้ให้ซอมดูดมดูดคันหากเป็นโทษแล้ววางถิ้มอย่ากิน กินแกงให้เจ้าซอมดู ก้างคาคอซิจิ้มยากลางเทื่อหากก้างคาหว่างแข้วไผซิจิ้มซ่อยอวน* (ปรีชา พิณทอง, 2528: 206) แปลว่าจะกินอาหารก็ต้องดมและดูให้ดี หากเป็นโทษก็ทิ้งไป อย่ากิน เวลากินแกงก็ต้องดูก้างเดี๋ยวติดคอเอาออกยาก ถ้าก้างติดร่องฟันใครจะช่วยแคะออกให้เธอล่ะ

ข้อพิจารณาในที่นี้คือ ปัญหาสุขภาพในสังคมอีสานมุ่งไปที่เรื่องสุขภาพกายมากกว่า ส่วนสังคมที่มีความมั่งคั่งทางวัตถุนั้น ปัญหาสุขภาพจิตกำลังรบกวนสังคม

3.2.6 เสรีภาพส่วนบุคคลและสันติภาพ

ความสุขของคนในสังคมตะวันตกขึ้นอยู่กับการมีเสรีภาพในสามมิติหลัก คือ เสรีภาพส่วนบุคคล เสรีภาพทางการเมือง เสรีภาพทางเศรษฐกิจ แต่สังคมอีสานในผญาภาษิตที่หยิบขึ้นมาศึกษานี้ไม่พบประเด็นเรื่องเสรีภาพ โดยเฉพาะเสรีภาพทางการเมือง คงเป็นเพราะพื้นที่ของผญาภาษิตเกี่ยวข้องกับเรื่องการทำมาหากินที่ค่อนข้างมีเสรีภาพ ใครจะยิงนก ตกปลา ล่าสัตว์ เก็บผักหักฟืนที่ไหนก็ทำได้ ในอดีตพื้นที่สาธารณะมีมากกว่าพื้นที่ส่วนบุคคล แม้แต่ไปหาปลาในทุ่งนาของคนอื่นหรือไปหาที่หมู่บ้านอื่นก็ไม่มีใครว่า

3.2.7 มีค่านิยมหรือทัศนคติที่ดีต่อชีวิต

ค่านิยมหรือทัศนคติต่อชีวิตจะทำหน้าที่ตีความสถานการณ์และเป็นตะแกรงกรองความปั่นป่วนจากภายนอกไม่ให้ก่อตัวเป็นความทุกข์โศกและซึมเศร้า ทำให้เราจัดการกับอารมณ์ด้านลบในใจและช่วยกำกับความประพฤติ เช่น การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเหนือกว่าประโยชน์ส่วนตน ดังสะท้อนในผญาที่ว่า *อย่าเห็นแก่เงินแสนไถ่ ให้เห็นแก่ไผ่แสนเมือง* (อย่าเห็นแก่เงินแสนถุง ให้เห็นแก่ประชาชนแสนเมือง) และผญาที่ว่า *เห็นแต่แก่ได้ ซิฮ้องไห้เหมื่อลุน* (เห็นแก่ได้ จะร้องไห้ภายหลัง)

ดังกล่าวมาแล้วว่า ความเชื่อหนึ่งที่เป็นพื้นฐานการผูกผญาภาษิต คือ ความเชื่อในพระพุทธศาสนา เช่น ความเชื่อเรื่องบุญ จึงพบความเชื่อนี้ในผญา เช่น *บุญมีแล้วแนวดีป้องใส่ บุญบ่ได้แนวขี้ฮ้ายแล่นโฮม* (เมื่อมีบุญมักประสบแต่ความดีงาม ครั้นหมดบุญก็ประสบแต่สิ่งเลวร้าย) การทำบุญวิธีหนึ่งคือให้ทาน คนอีสานเชื่อว่าผู้ให้ทานจะมั่งคั่ง[5] ความเชื่อนี้สะท้อนในผญาที่ว่า *อยากจนให้ขี้ถี่ อยากมีให้ให้ทาน* (อยากจนให้ตระหนี่ อยากมั่งคั่งให้ให้ทาน) อนึ่ง คนอีสานไม่รังเกียจคนจน แต่รังเกียจคนที่ทำผิดศีลธรรม ดังผญา *ทุกข์ให้เลี้ยง ปากเกลี้ยงให้ไล่หนี* (คนจนทุกข์ยากลำบากให้เลี้ยงไว้ แต่คนชอบนินทา พูดส่อเสียด ให้ไล่หนี)

[5] ผู้มั่งคั่งหรือ "เศรษฐี" ท่านพุทธทาสอธิบายว่า หมายถึงผู้มีโรงทาน ถ้าไม่มีโรงทานก็ไม่ใช่เศรษฐี ถ้าเป็นมหาเศรษฐีก็ยิ่งมีโรงทานมาก (พุทธทาส อินทปัญโญ, 2538: 95)

การพึ่งตนเองก็เป็นค่านิยมที่ชาวอีสานชื่นชม ดังพบในผญา *ไผสิมาแปลงสร้างฮวงฮังให้หนูอยู่ คันปากบ่กัดตีนบ่ทื้นสังสิได้อยู่ฮู* (ใครจะมาสร้างรังให้หนูอยู่ ถ้าหนูไม่ใช้ปากกัดเท้าดึงจะมีรูให้อยู่หรือ) ปราชญ์ยกย่องผู้ที่ยืนบนขาของตนด้วยความขยันหมั่นเพียร ไม่รอความช่วยเหลือจากผู้อื่นหรือรอนโยบายแบบประชานิยม สังคมที่มีแต่คนรอความช่วยเหลือจากผู้อื่นถือเป็นเคราะห์กรรมของสังคมและมีความเจริญได้ยาก จึงควรปรับวิธีคิดและเปลี่ยนวิธีมองโลกเพื่อช่วยให้ความทุกข์บรรเทา แต่ต้องไม่ลืมว่าสิ่งที่ช่วยบรรเทาทุกข์คือปัจจัยหล่อเลี้ยงชีวิตนั้นจำเป็น สำหรับคนจนจึงต้องเริ่มที่การแก้ปัญหาให้ผ่านพ้นความจนทางกายภาพก่อน ซึ่งการแก้ปัญหานี้บุคคลทำไม่ได้โดยลำพัง เพราะส่วนหนึ่งเป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง เช่นคนในสังคมไทยหล่อหลอมกันมาให้รังเกียจคนจน เพราะต้องทำงานหนัก รายได้น้อย ต่ำต้อยไร้เกียรติ หรือโครงสร้างการใช้ทรัพยากร ซึ่งปัจจุบันทรัพยากรที่ดิน แหล่งน้ำ ฯลฯ ไม่ได้อยู่ในมือเกษตรกร จึงต้องปฏิรูปการใช้ทรัพยากรให้เป็นธรรม นอกจากนี้ ความยากจนยังเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างของระบบการศึกษา ที่เอาเงินของคนทั้งประเทศไปอุดหนุนระบบที่ต้อนคนไปรับใช้ภาครัฐหรือรับใช้ภาคธุรกิจมากกว่ารับใช้ชาวไร่ชาวนา เป็นต้น

ที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ไม่ว่าจะเป็นชาวนายากจนในภาคอีสาน หรือคนในสังคมอุตสาหกรรมของประเทศที่ร่ำรวย ล้วนมีเหตุปัจจัยที่ทำให้มีความสุขคล้ายกัน คือ มีปัจจัยเลี้ยงชีพ มีความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว มีการงาน มีสังคมและเพื่อนฝูง มีสุขภาพดี มีเสรีภาพ มีค่านิยมที่ดี เพียงแต่รายละเอียดแตกต่างกันบ้างตามเงื่อนไขของภูมิสังคมและวัฒนธรรม

รายละเอียดเกี่ยวกับผู้เขียน

รองศาสตราจารย์ ประจำภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
E-mail : jarunee.cmu@gmail.com

เอกสารอ้างอิง

คำพูน บุญทวี. (2528). **ลูกอีสาน**. กรุงเทพ: บรรณกิจ.

คำหมาน คนไค. (2539). **ผญา: ภูมิปัญญาอีสาน**. กรุงเทพ: ไทยวัฒนาพานิช.

จารุณี วงศ์ละคร. (2550). **ปรัชญากรีก: ฐานคิดสำคัญของตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ 2, เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

จารุณี วงศ์ละคร. (2555). **แนวคิดเรื่องความสุขในผญาภาษิต**. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2526). **ผญาบทกวีของชาวบ้าน**. กาฬสินธุ์: โรงพิมพ์จินตภัณฑ์.

เบน-ชาฮาร์, ทาล. (2007). Happier. **เปิดห้องเรียนวิชาความสุข**. แปลโดย พรเลิศ อิฐฐ์. กรุงเทพ: วีเลิร์น.

ปราณี ทินกร. (2553). "เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยความทุกข์". **เศรษฐธรรม รวมปาฐกถาเนื่องในโอกาสรับตำแหน่งกีรตยาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์ ประจำปี 2550**. กรุงเทพฯ: โอเพนบุคส์.

ปรีชา พิณทอง. (2528). **ไขภาษิตโบราณอีสาน**. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม.

ปรีชา พิณทอง. (2532). **สารานุกรมภาษา อีสาน-ไทย-อังกฤษ** Isan-Thai-English Dictionary. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2543). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ 9, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พุทธทาส อินทปัญโญ. (2538). **ธัมมิกสังคมนิยม** (DHAMMIC SOCIALISM). พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: สยามประเทศ.

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. (2542). **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน**. กรุงเทพฯ: โอเอส พรินติ้งเฮาส์.

มอร์, โธมัส. (2551). *ยู***โทเปีย** Utopia. แปลโดย สมบัติ จันทรวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ: สมมติ.

มาร์คส์, นิก และคนอื่น. (2552). **ดัชนีโลกไม่มีสุข** The Unhappy Planet Index. แปลโดย เนาวนิจ สิริผาติวิรัตน์. กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา.

ริการ์, มาติเยอ. (2551). **ความสุข: คู่มือพัฒนาทักษะชีวิตที่สำคัญที่สุด**. แปลโดย สดใส ขันติวรพงศ์. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา.

เลยาร์ด, ริชาร์ด. (2550). **ความสุข: หลากหลายข้อค้นพบของศาสตร์ใหม่แห่งความสุข**. แปลโดย รักดี โชติจินดา และ เจริญเกียรติ ธนสุขถาวร. กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา.

โสรัจ นามอ่อน. (2555). การสื่อสารส่วนบุคคล.

Bentham, Jeremy. (1964). **Approaches to Ethics**. London: Oxford University.

Layard, Richard. (2003). **Happiness: Has a Social Science A Clue**. Lionel Robbins Memorial Lectures on 3, 4, 5 March 2003, at the London School of Economics.

Layard, Richard. (2011). **Happiness: Lessons From A New Science**. 2nd ed. London*: Penguin Books.*

Magill, Frank N., et al. (1961). **Masterpieces of World Philosophy in Summary Form**. New York:

Harper and Row

Richard Layard. (2003). **HAPPINESS: HAS SOCIAL SCIENCE A CLUE?** [cited 2016 Jan 3]. Available from: http://cep.lse.ac.uk/events/lectures/layard/RL030303.pdf

oknation.net. [homepage on the Internet]. [cited 2016 Jan 3]. Available from: http://www.oknation.net/blog

cep.lse.ac.uk/. [homepage on the Internet]. [cited 2016 Jan 3]. Available from: http://cep.lse.ac.uk/textonly_new/staff/layard/pdf/Layard25.